

Anna Myślińska, Muzeum Narodowe w Kielcach

Wydarzenia historyczne w regionie świętokrzyskim w twórczości Ryszarda i Stanisława Praussów

Bracia bliźniacy Ryszard Prauss (1902–1955) i Stanisław Prauss (1902–1967) – kieleccy malarze, rysownicy, graficy, działacze społeczni i pedagodzy, w licznych obrazach olejnych, akwarelach, rysunkach oraz precyzyjnych akwafortach podejmowali tematykę związaną z ikonografią Kielc i regionu świętokrzyskiego. Ważnym tematem dla obu braci był klasztor na Karczówce w Kielcach, przedstawiany jako charakterystyczny punkt krajobrazu kulturowego oraz jako tło rozgrywania się wydarzeń historycznych.

Praussowie przyszli na świat w Kielcach w rodzinie Ignacego Michała i Wandy Bronisławy z Plewińskich. W początkach edukacji uczęszczali do Państwowego Gimnazjum im. Jędrzeja Śniadeckiego w Kielcach, później obaj wybrali drogę artystyczną i po studiach na powrót swoje losy związali z rodzinnym miastem.

Ryszard Prauss przerwał naukę w gimnazjum, by jako ochotnik wziąć udział w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. Po zakończeniu działań wojennych kontynuował naukę w gimnazjum, później pracował jako nauczyciel szkoły powszechnej w Marcinkowicach koło Miechowa. W latach 1924–1930 studiował w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych¹, gdzie obok zasadniczego studium rysunku i malarstwa u profesorów Miłosza i Jerzego Kotarbińskich uczył się kompozycji u profesora Tadeusza Pruszkowskiego. Równolegle studiował grafikę artystyczną u Władysława Skoczylasa i grafikę użytkową w pracowniach Kazimierza Bartłomiejczyka i Jana Gardowskiego.

Po uzyskaniu dyplomu w 1929 r. pozostał jeszcze w Warszawie, uzupełniając przygotowanie zawodowe studium witrażowym pod kierunkiem Miłosza Kotarbińskiego oraz studium pedagogicznym². Za prace wykonane w czasie studiów: rysunek, malarstwo i grafikę artystyczną otrzymał aż jedenaście nagród.

Po powrocie do Kielc oddał się pracy pedagogicznej, pracując jako nauczyciel rysunku w kilku szkołach średnich. W czasie okupacji pracował w Szkole Handlowej w Kielcach, a pod koniec kariery w Liceum Technik Plastycznych, ucząc studium z natury. W 1945 r. był jednym z założycieli Związku Polskich Artystów Plastyków, w latach 1945–49 prezesem i wiceprezesem tego związku.

1 K. Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 206; *Indeks artystów plastyków absolwentów i pedagogów wyższych uczelni plastycznych oraz członków ZPAP działających w latach 1939–1996*, opr. Komitet Leksykonu Artystów Plastyków, Gdańsk–Kraków–Łódź–Poznań–Toruń–Warszawa–Wrocław 1997, s. 103 (informacja o zapisie Ryszarda Praussa do Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w 1924 r.).

2 J.A. Zaremba, *Życiorys Ryszarda Praussa, w: Wystawa Ryszarda Praussa (pośmiertna), czerwiec 1956, Muzeum Świętokrzyskie w Kielcach, Kielce 1956, s. 6; Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966), malarze, rzeźbiarze, graficy, t. VIII, Warszawa 2007, s. 6–7, hasło: U. Makowska; 60 lat plastyki kieleckiej. Katalog wystawy, styczeń 1981, Galeria BWA „Piwnice”, wprowadzenie i noty biograficzne A. Zych, Kielce 1981, s. 20.*

1. Ryszard Prauss w swojej pracowni, około 1938 r. (?), Archiwum Państwowe w Kielcach

Już w czasie studiów w Warszawie Ryszard Prauss prowadził badania nad dawnym budownictwem od X do XVIII w., uzbrojeniem i ubiorem, później inspiracji do swych wizji szukał w terenie, zwłaszcza na Kielecczyźnie. Zgłębiał także źródła ikonograficzne i opisy, zwracając uwagę na cechy rodzime w architekturze polskiej, tworzył studia i na poły fantastyczne rekonstrukcje.

Do wybuchu II wojny światowej najchętniej malował epizody z powstania styczniowego, np. *Zaprzęg pod Karczówką* (scena powstańcza, 1936), walk o niepodległość, podejmując również historyczno-batalistyczne tematy turniejów rycerskich oraz kompozycje związane z przeszłością Kielecczyzny. Z dużą wrażliwością i prostotą przedstawiał sceny z życia wsi i architekturę z przełomu wieków XIX i XX, osadzone na tle świętokrzyskiego krajobrazu. Zbiór ponad 200 tego typu prac, wykonanych techniką olejną, akwarelą, ołówkiem i kredką, znajduje się w zbiorach Muzeum Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie.

W okresie powojennym Ryszard Prauss odbył szereg podróży artystycznych na Dolny Śląsk: do Wrocławia, Paczkowa i Lwówka, a także w Karkonosze i Pieniny. Tworzył liczne systemowe studia architektoniczne, polegające na kadrowaniu pojedynczych budowli i zespołów zabudowy z różnych planów, na wyczarowywaniu fantastycznych wizji architektury, a także na malarskim i reporterskim zarazem zapisie pejzażu. Prace koncentrował na dominancie architektonicznej lub pejzażowej osadzonej w centrum obrazu, używał rozbielonych brązów, fioletoń, zgaszonych żółci i zieleni, które z czasem stały się rozpoznawalnymi barwami jego palety.

Malował i rysował widoki i rekonstrukcje najważniejszych zabytków Kielc, a także budowli Krakowa, Tarnowa, Pińczowa, Kazimierza nad Wisłą, Staszowa, Szydłowa, Sandomierza i Chęcin. W pracach wykonywanych głównie akwarelą

2. Ryszard Prauss, *Zaprzęg pod Karczówką* (scena z powstania styczniowego), 1936; ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach

i gwaszem na papierze widać ogromną pokorę i upór w dochodzeniu do właściwego rozwiązania tematu, a nawet dążenie do zgłębienia jego istoty.

Ryszard Prauss tworzył swe dzieło bez rozgłosu, godząc pracę pedagogiczną i twórczą, biorąc jednocześnie czynny udział w życiu artystycznym. Wystawiał swoje kompozycje w Krakowie, Warszawie, Poznaniu i wielokrotnie w Kielcach. Stawiał przed sobą ogrom zadań twórczych, nie posiadając do ich realizacji odpowiedniej pracowni i funduszy.

Lata powojenne nie sprzyjały zamawianiu wielkoformatowych kompozycji historycznych wykonywanych w technice olejnej, chociaż to właśnie do ich podjęcia artysta przygotowywał się mozolnie przez całe życie³. W okresie warszawskim prowadził studia w Muzeum Wojska Polskiego, a później w wielu innych miejscach, w których mógł zgłębiać tajniki historycznego stroju i uzbrojenia.

W ciągu bez mała 30 lat pracy twórczej stworzył około 3000 prac o bardzo szerokim zakresie tematycznym. Będąc już obłożnie chorym zrealizował ostatnie cykle: *Warszawa walcząca w powstaniu* oraz *Warszawa w ruinach i odbudowie*. Odszedł przedwcześnie, złożony ciężką chorobą, w wieku 53 lat, nie spełniając do końca swych artystycznych marzeń o wielkich kompozycjach historycznych.

W 1956 r., z inicjatywy Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, zorganizowano artyście w Muzeum Świętokrzyskim w Kielcach wystawę pośmiertną, na której, z powodu ograniczonej powierzchni, znalazły się jedynie 172 prace. Wystawiono studia i rekonstrukcje z okresu warszawskiego oraz późniejsze, dotyczące regionu i samych zabytków Kielc, weduty, fantastyczne rekonstrukcje architektury, kompozycje historyczne oraz studia historycznego umundurowania⁴. Wystawa dała dowód wszechstronności, wielkiego zaangażo-

3 S. Prauss, *Wstęp do katalogu wystawy pośmiertnej Ryszarda Praussa*, w: *Wystawa Ryszarda Praussa...*, s. 5.

4 *Wystawa Ryszarda Praussa...*, s. 8–51; „Słowo Tygodnia” 1956, nr 15, s. 2; 1956 nr 21, s. 1; „Słowo Ludu” 1956, 2–3 VI, s. 4; „Słowo Tygodnia” 1956, nr 24, s. 3.

wania w pracę twórczą i wrażliwości Ryszarda Praussa.

W 1966 r. żona artysty Anna Narzymska-Praussowa przekazała w darze dla Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach ponad 500 prac męża, wykonanych akwarelą i gwaszem na papierze oraz rysunki. Temat kilku z nich wiąże się z Karczówką, np. widoki na klasztor od wschodu i północy oraz wspomniany wcześniej *Zaprzęg pod Karczówką*⁵.

Upadek III Rzeszy i koniec II wojny światowej wywołał u Ryszarda Praussa refleksję nad tragizmem wojennych lat w rzadkiej dla jego twórczości kompozycji alegorycznej *Alegoria Polski 1939–1945* (1943–1945), dziś w klasztorze na Karczówce. W żałobnym klimacie odwołał się do tradycji wyobrażeń Polski zniewolonej-Chrystusa Narodów, wywodzących się z przedstawień późnego XVI w. i popularnych jeszcze w II Rzeczypospolitej, pochylając się nad pomordowanymi braćmi. Przypominał również walki o wyzwolenie Kielc i dokumentował zniszczenia wojenne, np. w kompozycji *Walki uliczne z działem – Kielce* (1946).

3. Ryszard Prauss, *Alegoria Polski 1939–1945, 1943–1945*; Klasztor oo. Pallotynów na Karczówce

5 Kompozycje Ryszarda Praussa związane z Karczówką w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach: *Zaprzęg pod Karczówką* (1936), *Widok na Karczówkę* (1950), *Karczówka* (1950), *Karczówka II* (1950), *Klasztor na Karczówce* (ok. 1950), *Klasztor na Karczówce w Kielcach* (1950), *Drzewo na Karczówce* (1950).

Stanisław Prauss do 1924 r. studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie pod kierunkiem Wojciecha Weissza⁶, a od 1931 r. w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie u Witolda Pruszkowskiego, Miłosza Kotarbińskiego i Władysława Skoczylasa⁷. Zapoznał się wszechstronnie z technikami malarskimi i graficznymi, opanowując drzeworyt, linoryt i pracę w metalach (suchą igłą, akwafortę, akwatintę i mezzotintę). Najchętniej posługiwał się techniką olejną i akwarelą, czasami tworzył również w technice pasteli.

Za prace wykonywane w okresie studiów otrzymał odznaczenie, dwie nagrody i wyróżnienie oraz nagrodę za całokształt pracy twórczej w pracowni graficznej ASP. W 1928 r. jego drzeworyt *Tempo* został wyróżniony na Biennale Grafiki Olimpijskiej w Amsterdamie⁸.

Istotnym problemem twórczości była dla Stanisława Praussa kompozycja, którą uważał za najwyższy stopień wiedzy malarskiej. Najbardziej odpowiadało mu malowanie obrazów historyczno-batalistycznych oraz scen rodzajowych z końmi. Spod jego pędzla wychodziły również pejzaże, akty, „pyszne” martwe natury oraz portrety, które traktował jako materiał do przyszłych kompozycji. Już w czasie studiów, podobnie jak brat Ryszard, interesował się historycznym umundurowaniem wojska polskiego, czego przykład stanowią prace *Mundury piechoty polskiej* (1929)⁹.

4. Ryszard Prauss, *Walki uliczne z działem – Kielce, 1946*; ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach

6 *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1895–1939*, opr. J.E. Dutkiewicz, J. Jeleniewska-Ślesieńska, W. Ślesieński, Warszawa–Wrocław–Kraków 1969, s. 372; *Indeks artystów plastyków absolwentów i pedagogów wyższych uczelni plastycznych oraz członków ZPAP działających w latach 1939–1996*, s. 103. Życiorys Stanisława Praussa, w: *60 lat plastyki kieleckiej...*, s. 20–21.

7 K. Piwocki, *Historia...*, s. 206 (informacja o zapisie Stanisława Praussa w 1924 r. do Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie); *Indeks artystów...*, s. 103.

8 *60 lat plastyki kieleckiej...*, s. 20.

9 S. Prauss, *Mundury piechoty polskiej*. Pięć plansz z mundurami: z lat 1794 Szeregowiec II regimentu Działyńskiego i Dobosz III regimentu Czapskiego, Oficer II regimentu Krakowa dowodzonego przez Wodzieckiego; z lat 1799–1802 Legia Polska we Włoszech i Legia Nadwiślańska; z lat 1810–13 Piechota Księstwa Warszawskiego; z roku 1831 Piechota powstańcza; akwarela, ołówek, sygn.: Stanisław Prauss/1929 r., 1929; zbiory prywatne.

5. Stanisław Prauss, *Legenda o założeniu Kielc*, ok. 1938; Urząd Miasta Kielce

Jako kielczanin zawsze pozostawał pod silnym wpływem urody rodzinnego miasta i Gór Świętokrzyskich. Chętnie malował widoki starych Kielc, klasztoru na Karczówce oraz niezliczone studia zabytkowej architektury Chęcin i innych okolicznych miasteczek. Żywo interesował się historią regionu, czego wynikiem były kompozycje nawiązujące do świętokrzyskich legend, historii wojen szwedzkich, powstania kościuszkowskiego, powstania styczniowego oraz historii najnowszej związanej z legionami. Spośród kieleckich artystów stworzył najwięcej prac o tematyce świętokrzyskiej, w tym dużą ich część w technice olejnej.

Na lata trzydzieste XX w. przypada w Polsce rozwój regionalizmu. W 1936 r. staraniem Aleksandra Patkowskiego (1890–1942), nazywanego ojcem regionalizmu polskiego, zorganizowano w Warszawie i Kielcach *Wystawę Świętokrzyską*, w której efekcie Muzeum Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Kielcach przyjęło nazwę Muzeum Świętokrzyskiego. Nazwę muzeum zamierzano rozszerzyć o nadanie imienia Stefana Żeromskiego – syna ziemi świętokrzyskiej¹⁰. Do licznych publikacji Patkowskiego należały książki: *Pamiętnik świętokrzyski* (1930) i *Sandomierskie - Góry Świętokrzyskie* (1938)¹¹, które wzmogły zainteresowanie regionem w całym kraju. Fascynacje artystów kulturą świętokrzyską rozbudzał również poeta Jan Gajzler (1891–1940), którego *Baśń o Świętym Jeleńniu* ukazała się w 1938 r. na łamach „Radostowej”:

10 *Przewodnik po Wystawie Świętokrzyskiej, 7–29 marca 1936*, Warszawa 1936, s. 19; *Przewodnik po Wystawie Świętokrzyskiej w Kielcach, 9 maja–21 czerwca 1936*, Warszawa 1936, s. 19; A. Patkowski, „Wystawa Świętokrzyska” jako Muzeum im. S. Żeromskiego w Kielcach, „Pion” 1936, nr 14, s. 2–3. Nie doszło do rozszerzenia nazwy Muzeum Świętokrzyskiego o imię Stefana Żeromskiego.

11 *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 332–334, hasło Patkowski Aleksander Kazimierz, aut. A. Rembalski i Z.J. Wójcik.

6. Stanisław Prauss, *Legenda o świętokrzyskim jeleniu*, ok. 1938; ze zbiorów Muzeum Historii Kielc

Stara – prastara dziwna baśń –
w półmroczonej puszczy krzyża jaśń...

– Hej sady jeleni bystronogi,
mknie – pędzi borem, duchem, knieją
gdzie mgły i dale błękitnieją...

Krzyż mu się złoci między rogi,
poblaskiem mroczy bór rozjarza, –
że w jasnych łunach stają drzewa...

...święty-ż to ogień z ołtarza
przez czarne dęby blask przesiewa –
– słońce-li ciemną złoci zielen?? –

– Hej gna ostępem Świety Jeleń –
myśliwiec za nim mknie samotny,
gdzie świeci w puszczy krzyż pozłotny...¹².

Jakby w odpowiedzi na wiersz Gajzlera Stanisław Prauss namalował około 1938 r. dwa duże obrazy *Legenda o świętokrzyskim jeleniu* (100 x 130 cm, dziś w Muzeum Historii Kielc) i *Legenda o założeniu Kielc* (150 x 200 cm, sala obrad Rady Miasta Kielc). Na temat wystawionej w Kielcach Legendy pisano: "Pracę

12 J. Gajzler, *Baśń o Świętym Jeleniu*. Z legend Łysogór, „Radostowa” 1937, nr 11–12, s. 194.

tę cechuje duży temperament i rozmach, jak również znajomość kostiumologii i akcesoriów, związanych z tematami historyczno-batalistycznymi¹³.

Na wielu obrazach Stanisława Praussa widnieje również charakterystyczna dla krajobrazu kulturowego Kielc góra Karczówka: *Zdobywanie Karczówki przez Szwedów* (1936, dziś w kolekcji Stanisława Szreka), *Naczelnik Kościuszko pod Karczówką* i *Żołnierze Kościuszki pod Karczówką*¹⁴ (na temat dwóch ostatnich obrazów nic dzisiaj nie wiadomo).

W czasie II wojny światowej Stanisław Prauss wykładał na tajnym wydziale architektury w Kielcach. Jego pełne obrazów mieszkanie było swoistą artystyczną galerią, a w latach 1942–1944 również miejscem spotkań Towarzystwa Miłośników Kielc. Za swoją działalność został w 1944 r. aresztowany i wywieziony do obozu w Halle an der Salle, gdzie ucierpiał w czasie nalotu alianckiego. Do rodzinnego miasta powrócił dopiero w sierpniu 1945 r.

Na wystawie kieleckiego Oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków w 1959 r. Stanisław Prauss zaprezentował kolejny bardzo „praussowski” pejzaż olejny *Karczówka*, o którym Barbara Modrzejewska pisała: „pełno... słońca i pogody, a lekkie dotknięcia pędzla są ledwie widoczne”. Autorka upatrywała źródeł rzetelnego warsztatu artystycznego Stanisława Praussa w zasadach impresjonizmu¹⁵. I rzeczywiście, kładzione impastowo plamy barwne i wrażeniowość obra-

7. Stanisław Prauss, *Żuawi Rochenbruna w świętokrzyskiem*, ok. 1938 r. Archiwum Państwowe w Kielcach

13 Wystawa obrazów artystów grafików lwowskich, artystów mal[arzy] kieleckich oraz człon[ków] Sekcji Sztuk Plastycznych Świątokrzyskiego] Tow[arzystwa] Miłośników Sztuki w Kielcach, w: „Radostowa” 1938, R. III, nr 2, s. 41. Reprodukcyjne dwóch innych obrazów Stanisława Praussa do legend świętokrzyskich: *Legenda o założeniu Kielc i Legenda o Świętym Jeleniu* z około 1937 r. w: *Ważne zamierzenia kulturalne*, „Radostowa” 1937, R. II, nr 11-12, s. 197, il.

14 *Region świętokrzyski w twórczości współczesnych malarzy kieleckich*, „Radostowa” 1938, R. III, nr 1, s. 5.

15 B. Modrzejewska, *Wystawa kieleckiego Oddziału ZPAP*, „Słowo Tygodnia” 1959, nr 28, s. 2.

zów artysty dają ku takiemu wskazaniu pewne podstawy.

W opublikowanym na łamach „Radostowej” artykule *Region świętokrzyski natchnieniem dla malarzy* Stanisław Prauss wyrażał zachwyt nad pięknem ziemi kieleckiej i bogactwem jej krajobrazu, przypominał, że to ziemia legend i klechd, tajemne siedlisko czarownic, przebogate źródło malarskich tematów związanych z walkami o niepodległość. Pisał, że Puszcza Świętokrzyska czeka na swojego malarza batalistę, chcąc być natchnieniem dla jego prac¹⁶. Swoją twórczością chciał spełnić to świętokrzyskie powołanie, odpowiedzieć na wezwanie najlepiej rozumianego regionalizmu.

Z prac ilustrujących walki z czasów powstania styczniowego warto przytoczyć jego obrazy olejne: *Portret Dionizego Czachowskiego* (80 x 60 cm), *Oddział Langiewicza w lasach świętokrzyskich* (130 x 150 cm), *Powstańcy w lasach małogoskich* (130 x 150 cm), *Ranny powstaniec* (50 x 40 cm)¹⁷ oraz *Żuawi Rochenbruna w świętokrzyskim*, jedyny znany z czarno-białej fotografii¹⁸.

Temat powstania styczniowego podejmował również często w okresie II wojny światowej, tym razem w nastrojowych rysunkach wykonywanych kredką i tuszem: *Patrol powstańczy na Karczówce* (1943) i *Wojsko kozackie prowadzące jeńców* (b.d.).

Upadek powstania styczniowego odcisnął się mocnym piętnem w świadomości polskiego społeczeństwa, zmienił też bezpowrotnie losy klasztoru. W ramach

8. Stanisław Prauss, *Zdobycie Karczówki przez Szwedów* (1936); zbiory Stanisława Szreka

16 S. Prauss, *Region świętokrzyski natchnieniem dla malarzy*, „Radostowa” 1938, R. III, nr 1, s. 8–10.

17 *Region Świętokrzyski...*, s. 5.

18 S. Prauss, *Region świętokrzyski...*, s. 9, il.; ten sam obraz znany z fotografii w zbiorach Archiwum Państwowego w Kielcach, APK R-151.

represji, decyzją cara z 28 XI 1864 r., nastąpiła kasata zakonów i likwidacja konwentu na Karczówce.

Na temat góry Karczówka Stanisław Prauss pisał: „Uroczysko Karczówka, leżące w bezpośredniej bliskości miasta ze swymi starymi rozłożystymi sosnami i niewielu jodłami stanowi bardzo typowy, odrębny pejzaż, ciekawy dla przyrodnika i malarza. Klasztor na Karczówce w dzień pogodny widziany od zachodu przypomina do złudzenia motywy architektury włoskiej. Białe mury, granatowe niebo i prawie czarne sosny o czerwono-złotych rosochatych rozgałęzieniach korony, są zupełnie różne od przeciętnego naszego motywu pejzażowego”¹⁹.

Ten ważny dla krajoznawstwa kulturowego Kielc obiekt 20 września 1655 r. zaatakowały w czasie potopu wojska szwedzkie. Klasztor i kościół zostały zdobyte i obrabowane, co upamiętnia napis na puszcze znajdującej się w kościele: *Po zrabowaniu klasztoru przez Szwedi A[nno] D[omini] 1655 20 sept[embris] To opus ex aelemosinis benefactorum comparatum stanęło A[nno] D[omini] 1656 18 Mai*²⁰.

Na obrazie *Zdobywanie Karczówki przez Szwedów* (1936) Stanisław Prauss przedstawił walki o klasztor widziane z pozycji najeźdźcy. Dymy z rozerwanego granatu przesłaniają szycujących się do wystrzału żołnierzy, widać trupy poległych oraz dwa spłoszone konie z silnymi zadami – ulubiony przez artystę motyw scen rodzajowych i batalistycznych²¹. Na obrazie *Szwedzi na Karczówce* (lata 1945–55)

Ryszard Prauss przedstawił z kolei sytuację na wschodnim stoku wzgórza po zwycięstwie wojsk szwedzkich: ofiary walk, mnichów prowadzonych do niewoli, łupienie klasztoru i rachowanie strat przez wojska szwedzkie. Przez długie lata obraz witał wszystkich wchodzących do kruchy kościoła klasztornego, obecnie został przeniesiony do krużganków klasztoru.

9. Ryszard Prauss, *Szwedzi na Karczówce*, 1945–55; Klasztor oo. Pallotyńów na Karczówce

19 S. Prauss, *Region świętokrzyski...*, s. 9.

20 Za: *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. 1: *Województwo kieleckie*, red. J. Szymański, z. 1: *Miasto Kielce i powiat kielecki*, wyd. B. Trelińska, Kielce 1975, s. 103. J. Zdanowski, *Karczówka pod Kielcami*, Kielce 1928, s. 14; Z. Stobiecka, *Pobernardyński zespół kościelno-klasztorny na Karczówce pod Kielcami*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 1973, t. 8, s. 282; M. Pieniążek-Samek, *Sztuka sakralna. Architektura, rzeźba, malarstwo*, w: M. Pieniążek-Samek, A. Oborny, J. Głowska, *Kielce. Historia. Kultura. Sztuka*, Kielce 2003, s. 92.

21 Obraz *Zdobywanie Karczówki przez Szwedów* (1936) widnieje na dwóch fotografiach wykonanych w pracowni artysty, dziś w zbiorach Archiwum Państwowego w Kielcach: APK R-142 i APK R-154.

W czasie II wojny światowej Stanisław Prauss kilkakrotnie wracał do tematu zdobycia Karczówki przez Szwedów w rysunkach: *Wojsko szwedzkie na Karczówce* (1943), *Rabunek klasztoru na Karczówce przez Szwedów* (1945), a po zakończeniu działań wojennych na rycinie *Spalenie klasztoru na Karczówce przez wojska szwedzkie* (1962) – wszystkie ze zbiorów kieleckiego klasztoru. Podejmuwał również tematy wywodzące się z innych okresów historycznych, np. *Kłęsa wojska kościuszkowskiego* (lata 1943–45).

10. Stanisław Prauss, *Komendant Piłsudski maszeruje na czele I-ej Kadrowej na zdobycie Kielc 1914 r.*, 1938 r., reprodukcja

Wśród dzieł Stanisława Praussa były również wyczekiwane zamówienia oficjalne, realizowane w arcytrudnych warunkach. Należały do nich obrazy olejne: *Komendant Piłsudski maszeruje na czele I-ej Kadrowej na zdobycie Kielc* 8 sierpnia 1914 r. (1938) do wystroju Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego przy pałacu w Kielcach oraz *Portret konny Marszałka Polski i Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych Edwarda Śmigłego Rydza* (ok. 1937), przeznaczony do wyposażenia przestrzeni reprezentacyjnej obiektu wojskowego lub administracyjnego w Kielcach, związany z nadaniem dostojnikowi honorowego obywatelstwa miasta Kielce²². Pierwszy z monumentalnych obrazów (155 x 260 cm) ukazywał strzelców maszerujących pod wodzą Józefa Piłsudskiego na Kielce, w tle z bryłą zamku w Chęcinach²³. W pierwszym szeregu strzelców znajduje się postać o rysach przypominających Ryszarda Praussa (druga z lewej). Czyżby Stanisław

22 Nadanie honorowego obywatelstwa miasta Kielce dla Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych Marszałka Polski Edwarda Śmigłego-Rydza uchwalono na posiedzeniu Rady Miejskiej 10 XI 1936 r., APKi, Akta miasta Kielce, sygn. 2299, k. 227 (wyciąg protokołu posiedzenia kieleckiej Rady Miejskiej). Uroczyste wręczenie dyplomów Marszałkowi Śmigłemu-Rydzowi (Obywatelstwa Honorowego gmin miejskich i wiejskich województwa kieleckiego) nastąpiło z niemal rocznym opóźnieniem w dn. 16 X 1937 r., APKi, Akta miasta Kielce, sygn. 2291, k. 40: Powitanie Marszałka E. Śmigłego-Rydza. 16. X. 1937 (afisz z programem uroczystości w Czarnocy i Kielcach).

23 S. Prauss, *Komendant Piłsudski maszeruje na czele I Kadrowej na zdobycie Kielc 8 sierpnia 1914 r.*, 1938? Reprodukacja w: *Ziemia walki i zwycięstwa*, opr. B. Krzyżkiewicz, Kielce 1939, s. 17, il.; A. Myślińska, *Wejście strzelców do Kielc w 1914 r. w wizji malarzkiej Stanisława Kaczora-Batowskiego*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1988, t. 19, s. 259, il.

Prauss chciał w ten sposób upamiętnić udział brata w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r.? W zbiorach Stanisława Szreka zachowały się dwa szkice rysunkowe do omawianej kompozycji.

Monumentalny obraz *Komendant Piłsudski maszeruje na czele I-ej Kadrowej...* został zniszczony zapewne na początku II wojny światowej. Nawiązywał ideowo do wcześniejszego tryptyku Stanisława Batowskiego Kaczora *Wejście strzelców do Kielc w 1914 roku* (1935), namalowanego do wystroju Domu PW i WF im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Kielcach. Po niezwykle skomplikowanych kolejach losu scalony tryptyk Batowskiego wyposaża dzisiaj tę samą przestrzeń w Sanktuarium, w której do września 1939 r. znajdował się obraz Stanisława Praussa.

Portret Edwarda Śmigłego-Rydza na koniu idącym stępą (200 x 200 cm) znajduje się w zbiorach Stanisława Szreka²⁴.

Dzieła oficjalne były dla Stanisława Praussa ogromnym wyzwaniem, tym bardziej że nie posiadał odpowiedniej pracowni do malowania dużych płócien. Na łamach „Radostowej” pisał: „Przed wszystkim chciałbym mieć własną uczciwą pracownię... Radzę sobie, podwajając odległość konieczną do oceny pracy, przy pomocy lusterka. Ale na światło nie mam sposobu”²⁵.

Z tematyką legionową związane są również inne dzieła artysty, np.: *Pierwsza warta legionowa przed urzędem gubernialnym w Kielcach* i *Beliniak* (obie z ok. 1938)²⁶ oraz trzy rysunki zamieszczone w jubileuszowej jednodniówce *W XXV-lecie harcerstwa kieleckiego 1912–1937: Rotmistrz Puszkina jedzie do Kielc na kolację, Pierwsza potyczka Strzelców z kozakami Nowikowa oraz Spalenie Czarowna przez Kozaków*, odnoszące się do wkroczenia do Kielc oddziałów strzelców

11. Stanisław Prauss, *Potyczka z kozakami Nowikowa*, 1937, repr.

24 Reprodukacja portretu Marszałka Śmigłego Rydza na koniu w: *Ziemia walki i zwycięstwa...*, s. 20.

25 *Region świętokrzyski...*, s. 6.

26 *Wystawa obrazów artystów grafików łwowskich...*, s. 41.

pod dowództwem Józefa Piłsudskiego w sierpniu 1914 r.²⁷

W latach pracy twórczej w Kielcach Stanisław Prauss brał udział w wystawach zbiorowych Sekcji Plastycznej Świętokrzyskiego Towarzystwa Miłośników Sztuki oraz w indywidualnej wystawie w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. Współdziałał również ze Stowarzyszeniem Plastyków Szkoła Warszawska.

Żoną artysty była Eugenia Praussowa (1905–1987), absolwentka Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, nauczycielka szkoły ćwiczeń przy Żeńskim Seminarium Nauczycielskim w Kielcach, zasłużona działaczka harcerska i konspiracyjna. W czasie II wojny światowej w domu Praussów prowadzone były tajne komplety, była tam również przystań dla osób ukrywających się przed władzą niemiecką.

Bracia Praussowie czuli się dobrze w Kielcach, choć ich szerokie zainteresowania w dziedzinie batalistyki, kompozycji historycznych i rekonstrukcji zabytkowej architektury nie znajdowały w rodzinnym mieście możliwości realizacji w formie monumentalnych projektów. Mimo wielu ograniczeń i prowadzenia skromnego życia, Stanisław Prauss mówił: „Jeśli chodzi o pracę – wiąże ją ściśle z miastem rodzinnym. Może wyjadę lecz na krótko. Wrócę zawsze do Kielc, aby pracować tu nad ożywieniem ruchu kulturalnego”²⁸.

Idei rzetelnej pracy na ziemi świętokrzyskiej bracia Praussowie pozostali wierni również w latach powojennych, działając gorliwie na wielu polach twórczych.

Do wybuchu II wojny światowej prace Ryszarda Praussa prezentowane były na kilku wystawach indywidualnych w Krakowie, a w okresie powojennym

12. Stanisław Prauss w swojej pracowni, około 1938 r.; fot. Archiwum Państwowe w Kielcach

27 W. Gierowski, *W XXV-lecie harcerstwa kieleckiego 1912–1937*. Jednodniówka wydana z okazji jubileuszu, Kielce 1937, ryciny S. Praussa s. 14, 15, 16.

28 *Region świętokrzyski...*, s. 6.

w Kielcach. Dzieła Stanisława Praussa do 1939 r. na kilku wystawach indywidualnych w Kielcach i wystawie olimpijskiej w Amsterdamie, po wojnie w Kielcach, Wrocławiu i Radomiu. W 1958 r. otrzymał nagrodę I stopnia, w 1962 r. wyróżnienie Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach za całokształt pracy twórczej²⁹.

Obaj zmarli bezpotomnie i spoczęli na kieleckim Cmentarzu Starym, wpisując się do panteonu zasłużonych kielczan³⁰.

Dzieła historyczne, batalistyczne i pejzażowe, grafiki i ilustracje Ryszarda i Stanisława Praussów zajmują należne im miejsce w ikonografii Kielc i regionu świętokrzyskiego. W 1994 r. w lokalu Katolickiego Stowarzyszenia „Civitas Christiana” pisząca niniejsze słowa zorganizowała obydwu malarzom jedyną dotąd wspólną wystawę ze zbiorów kieleckich: Muzeum Narodowego, Biura Wystaw Artystycznych oraz zbiorów prywatnych, ciesząc się ogromnym zainteresowaniem publiczności³¹. W komentarzu do wystawy Jerzy Daniel napisał: „Jakże mocno ich sztuka wpisała się w kulturalną tradycję miasta. Jakże się ono nią nobilitowało. Mieć w swoim mieszkaniu «Praussa» oznaczało być kimś, przynależać do elity. Chwalić się obrazem Praussa to jakby dowodzić swej obywatelskiej zasiedziałości, ukorzenienia w mieście rozłożonym u stóp zamkowego wzgórza”³².

Dokonania artystyczne Ryszarda i Stanisława Praussów budzą uznanie, choć nadal potrzebują szerszego opracowania. Na przeciw tym oczekiwaniom występuje Muzeum Narodowe w Kielcach, które w 2012 r. planuje wydanie albumu *Zamki i ratusze* pędzla Ryszarda Praussa. Na temat organizacji w Kielcach retrospektywnej wystawy twórczości braci Praussów do tej pory nic nie wiadomo.

29 60 lat plastyki kieleckiej..., s. 20–21.

30 T. i Z. Sabatowie, *Cmentarz Stary w Kielcach: przewodnik po wybranych grobach ludzi zasłużonych dla regionu*, („Sabat” dla cmentarza), Kielce 1995, s. 31; Prauss Ryszard (1902–1955), kw. 5-B; s. 39; Prauss Stanisław (1902–1967), kw. 6-A.

31 A. Myślińska, *Stanisław Prauss (1902–1967), Ryszard Prauss (1902–1955)*, Kielce 1994; B. Paprocki, *Kronika muzealna 1994, Wystawy poza muzeum*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1998, t. 19, s. 389–390.

32 J. Daniel, *Praussowie*, „Słowo Ludu” 1994, nr 12 („Kurierek Kielecki”, R. II, nr 11, s. 1).

Anna Myślińska (National Museum in Kielce) **Historical Events in the Świętokrzyskie Region in the Works** **of Stanisław and Ryszard Prauss**

The twin brothers Ryszard Prauss (1902 – 1955) and Stanisław Prauss (1902 – 1967), Kielce painters, draughts men, social activists and pedagogues, in their numerous oil paintings, watercolours, pencil drawings and etchings presented iconography of Kielce and the świętokrzyski region. One of the most important subject matters of their works was Karczówka monastery in Kielce, presented as a characteristic point of cultural landscape and a background for some historic events. Stanisław Prauss painted several official works, important for the city of Kielce, such as: *Legenda o świętokrzyskim jeleniu* and *Legenda o założeniu Kielc* (approximately 1938) as well as *Komendant Piłsudski maszeruje na czele I-ej Kadrowej na zdobycie Kielc 8 sierpnia 1914* (1938), a painting used for the interior of the Józef Piłsudski Sancturay situated at the national Museum in Kielce. Ryszard Prauss is known most of all for his impressive views of cities and fantastic architectural visions which he registered during his artistic trips to Lower Silesia and the świętokrzyski region. With reporter's inquisitiveness he also painted landscapes of the Karkonosze and Pieniny Mountains. He wanted to paint official historic works but unfortunately he was never commissioned to do so.

There has been no monographic exhibition of the works of Prauss brothers so far. Hopefully, in the nearest future such an exhibition will be organized in Kielce.